

Problem jezikovne inflacije v književnosti

Boris
Paternu

Najbrž še zmeraj drži stara modrost, ki pravi: meje našega jezika so meje našega duha.

Književnost sicer ni nekaj, kar bi nastajalo zaradi jezika. V njenem izvoru in namenu je ponavadi vsebina, ki sega daleč čez in je ni mogoče ujeti v kategorijo jezika samega. Kljub takemu razmerju stvari pa le ni mogoče prezreti, da je jezik prvi pobudnik in omogočevalec vsega, kar ob branju lepo-

slovnega dela doživljamo. Pisateljev jezik je tisto, kar pomenske prostore besedila širi ali oži, je tisto, kar bralcu omogoča ali onemogoča globinsko gledanje stvari, in navsezadnje tisto, kar oživi ali poleni našega duha, ko sledimo zapisanim besedam. Skratka, rekli bi takole: jezik ni namen literature, je pa njen prvi pogoj in temeljna preizkušnja. Književno delo, ki ne zmore pomensko bogatega, ustvarjalnega jezika, ne more biti pomembno delo, vsaj znotraj literarne umetnosti ne. Močno leposlovno delo še ni bilo napisano v nemočnem jeziku.

Če je to res, je res tudi to, da bi jezikovno preverjanje literature — seveda v globljem poetološkem in ne samo v slovniškem pomenu besede — lahko bilo in bi pravzaprav moralo biti eno izmed temeljnih opravil leposlovne kritike. Tu bi se stvari razkrile v svojem jedru, najbrž tudi v tistem, ki se nam po vseh drugih poteh preverjanja lahko izmuzne. Ocenjevanja take, zelo prijemljive in lahko tudi hude vrste pri nas ni, čeprav se tu in tam morebiti rahlo poraja. Več okoliščin kaže k temu, da bi bilo treba znova vzpostaviti izgubljeno zvezo med literarno in jezikovno kritiko.

Za uvodni pogovor* o teh rečeh naj mi bo dovoljeno, da poskušam s kritičnim vprašanjem zaznamovati samo nekaj točk na jezikovnem zemljevidu naše današnje književnosti. Zaradi boljše vidljivosti bom izbral izrazite in bolj skrajne točke. Seveda, ob tej priložnosti bolj na hitro, samo pogovorno, brez namena, da bi bil izčrpen, vsestranski ali do lasu pravičen.

Prvo, že na daleč vidno krizno znamenje naše današnje književnosti je njena jezikovna negospodarnost, je njena besedna inflacija. Ne samo v življenju, tudi v literaturi količina besed pobija njihovo kakovost. Gostobesednost je pojav, ki napada vse obstoječe sloge današnje slovenske književnosti, tako da postaja že nekakšen njen nadslog. Napada tudi vse pisateljske rodove in se povzpema v nadgeneracijski pojav. So le posamezniki, ki se mu uspešno upirajo. Popušča strogost pri izbiranju besed, njihove količine in njihovih zvez. Popušča čut za omejevanje, ki je eden prvih čutov umetniškega izražanja. Popušča napor k močnemu in strmemu izraznemu učinku. Popušča etos jezika in z njim vred trdota dela. Vsa ta popuščanja zlahka odkrijemo prav tako pri starih dobrih realistih kot pri mlajših in

* Pričujoče besedilo je avtor prebral na novembrskem srečanju slavistov na Bledu.

najmlajših modernistih. Pisatelji, ki si v vsem stoje daleč narazen, so si tu presenetljivo blizu.

Ponazoritvenih primerov ne bi bilo konca. Človeku je žal, ko nekdanjega mojstra polne, vsebinsko nabite metafore sreča kot serijskega proizvajalca podobarske robe. Pri seminarskih obravnavah sodobnega slovenskega romana se mi je zgodilo, da so se tudi najbolj zanesljivi študentje književnosti prišli opravičit, da zaradi pisateljeve dolgoveznosti in dolgočasnosti knjige niso prebrali do kraja, da enostavno niso vzdržali. Ob delu, ki je dobilo zelo vidno javno nagrado, je vznemirjena študentka postavila preprosto vprašanje: kako se je moglo kaj takega zgoditi ob besedilu, ki s svojimi dolgoveznimi ponavljanji in modrovanji skrajno nezahtevne vrste tako podcenjuje in žali bralčevo inteligenco? In tako naprej.

Inflacija besede je že v vsakdanjem življenju naporen pojav. Za umetnost pa pomeni začetek njenega konca. Kajti jezik dobre literature, jezik pesniške umetnosti živi predvsem od svoje pomenske teže, ne od količine. Med drugimi jeziki naše rabe ga opravičuje samo to, da zmore povedati več in intenzivneje. Če te nadmoči nima, ponehuje biti jezik umetnosti. Načelo ekonomičnosti je v različnih slogih različno. Toda obstaja v vsakem slogu.

Naravnost presenetljivo je, kako malo se danes — v času vsesplošne in razkazujoče se »samorefleksije« — med pisatelji razmišlja o tej preprosti in prikriti resnici. Eno samo delo smo lahko brali v zadnjem času, ki je navrglo problem na odkrit način. Gre za kratek roman o krizi in jalovosti pisateljskega ustvarjanja, kjer se pripovednik zamisli, kaj je pravzaprav z njegovim »pridelkom besede«. Spoznanje in priznanje, ki sledi, je tole:

»O, kako me miče slast totalnosti — da bi vozil svojo mrežo v čim širšem razponu, od pen in alg in odsevajočih zvezd na površini do razsvetljenih plasti in globlje do teme, do kamor sonce ne more... Pa je tako redko, da začutim pod prsti, da je mreža zajela ves tisti razpon... Včasih vidim hiteti sonce po površini od jat spodaj, pa nimam v rokah drugega kakor harpuno, da nabodem podobo, stavek...«

Tako razmišlja Alojz Rebula v svojem kratkem romanu *Ob babilonski reki* (1977).¹ Naj se z Rebulo včasih tudi močno razhajamo, tu mu je treba priznati, da se je kot pisatelj iskreno spopadel z zavratno nevarnostjo izpraznjevanja lastne besede, z nevarnostjo, ki jo na drugem mestu imenuje »dekoracija«. In ko se od blizu spoprime z dekoracijo, se najprej zave, da bi utegnila biti najbolj izdajalska beseda praznine pridevnik. Z rebulovsko gorečnostjo se nato poskuša pognati v strmine odkritja:

»Tako sem pisal, pisal sem brez pridevnikov, lov je bil iz samih samostalnikov in glagolov, na koncu sem v bistvu spregal en sam glagol. Katerega, se ne morem spomniti. Mogoče je bil to glagol biti.«²

Izpraševanje svoje jezikovne vesti pa počenja kljub zlodejevemu prišepetavanju, ki vabi k udobju in lenobi:

¹ Alojz Rebula, *Ob babilonski reki*, Kratek roman. V knjigi *Snegovi Edena*. Novele. Založba Lipa, Koper 1977, s. 80—81.

² Gobarjev dnevnik, n. d., s. 211.

»Česa pa se ti je bati? ... Kritike? Kje pa je kakšna kritika na Slovenskem? Peresarji se pri nas res nimate česa bati. Česarkoli se boste znebili, bo vse enako dobro, bo vse enako struktura.«³

Zanimivo je, da drugi opaznejši ugovor zoper vsebinsko razredčevanje naše književnosti prihaja s Koroške. Toda to niso rahločutne samorefleksije, ampak protesti jeznega Janka Messnerja, ki jih pošilja, če ne drugače, z dopisnicami na svoje ljubljanske naslove.

Toda jezikovna razmišljanja, ki jih lahko razberemo iz nekaterih novejših leposlovnih del, gredo ponavadi v drugo smer. Omejil bi se samo na dvoje izrazitih in skrajnih, čeprav ne naključnih primerov.

Prvi naj bo pesniška zbirka z letnico 1977 in z naslovom *I. G. Plamen, Parjenje čevljev*.⁴

Geistrova najnovejša zbirka kaže, še bolj kot prejšnje, da gre za avtorja, ki mu je jezikovno eksperimentiranje postalo poglavitni namen. To pa hkrati pomeni, da je mišljenje o jeziku in njegovih možnostih temeljna, čeprav ne naravnost izpovedana sestavina njegovih besedil. Geistrovo mišljenje o jeziku se da razbrati iz pesnjenja samega, bolj točno, iz njegovega ravnanja z jezikom, ki je predvsem preizkušanje besednih zvez nenavadne vrste. Tehnologija pravil, po kateri to počenja, je zaradi ponavljanja opazna že na prvi pogled. Najprej je tu demontaža stavka. V celi zbirki, ki obsega 53 strani, sta samo dva glagola oz. povedka (»kako sede / in vstane malina«), vse drugo so sami samostalniki in pridevniki pa še kakšen seštevalni »in« veznik. Toda razstavljanje organske povednosti gre še naprej. Besedne enote so nameščene tako, da se čimbolj iznenada in na tesno srečujejo čim bolj tuje si stvari oz. tuje si besede (npr. »katalogi las«, »ovce violin«, »žalost masti«, »skuta pora«, »ušesa nog«, »mačka zajca«). Na delu je že iz starega surrealizma znano načelo katahreze, povezovanja med seboj odtujenih in docela nemotiviranih pomenskih enot, iz česar naj bi nastajale iskre in luči presenečenj, šokov. Katahreza, izpeljana do kraja, pomeni tudi konec metafore, saj se je njena pomenska dvojnost in napetost razletela na pomensko ne več združljive dele. Za primer tale Geistrova pesem:

*hlačke smreke
gluha semena
kljunasto merilo
pojoči loden*

Povezovalne pomenske naboje tu in tam še lahko zaslutimo, vendar niso toliko določeni, da bi bili vsebinsko obvezni, z njimi dela bralec, kar hoče ali pa ne dela nič. Skratka, ne gre samo za razpustitev stavka in metafore, gre za razpustitev povedne vsebine besedila sploh. V takem besedilu se navsezadnje razblini tudi pomen besede same. Desementizacija ali razpomenjenje ni samo posledica, temveč namen take montažne igre z imenikom odtujeno srečujočih se besed. Takemu eksperimentalnemu »ljubljenju« ali »sovražanju« besed nekateri pravijo »konkretna poezija«. Da je konkretna, bi se dalo pritrčiti, da je poezija pa težje. Konkretno je to početje

³ *Ob babilonski reki*, n. d., s. 57.

⁴ *I. G. Plamen, Parjenje čevljev*, Znamenja 52, Založba Obzorja, Maribor 1977.

v tem, da pesnik oz. programer jezik razstavlja na nekakšne prafaktorje, na neorganske snovi, v atomizirano besedno materijo in se z njo bolj ali manj zanimivo igra.

Seveda je takemu jezikovnemu mišljenju in življenjskemu nazoru, ki deluje zadaj, vsakršno podrejanje količinski jezikovni cenzuri docela tuje. Med štirimi in štiristotimi stihmi ni tu nobene bistvene razlike. Omejitev je predvsem bralec, ki lahko knjigo zapre.

Drugi in drugačen primer današnjega jezikovnega mišljenja najdemo v pesniški zbirki *Dissertationes*, ki jo je napisal Ivo Svetina in prav tako nosi letnico 1977.⁵ Tu smo pričé nasprotnemu pojavu: silovitemu odboju od besede kot zgolj fizikalne, konkretne materije. Iz prejšnjih zbirk vemo, da je Svetina najbolj erotičen slovenski pesnik in da je téma ljubljena že vrsto let streha, dom in svetišče njegove poezije, zraven pa tudi široko polje izzivanja slovenske sramežljivosti, če je kje še kaj je. Tokrat pa se mu pero obrne drugam. Njegov dom in svetišče postane Beseda sama, opevana in pisana z veliko začetnico, z njo vred pa tudi jezik, pisava, glas in črka. Besede niso več stvari, temveč skrivnostna znamenja, emblemi, iz katerih prihaja energija posebne in najvišje vrste, prihaja »toplina, ki ni fizikalna«, prihaja svetloba čudežev, »skritih za hrbtom sveta«, prihaja razodetje. V predgovoru, ki je posvečen tem rečem, beremo naslednje:

»Danes sem opazoval uslužbenko v predmestni kemični čistilnici, kako ljubko in nežno je z nenavadno skrbnostjo s kemičnim svinčnikom pisala račun za čiščenje zimskega plašča. Pisala s črno, umetno, mastno snovjo, daljno sestrično mehke gline sumerskih ploščic, fine odpornosti egipčanskega papirusa, opojnega indiga, zdrobljenih škrlatnih teleščk živalic z obale Sredozemskega morja, speštanih za ošabni plašč Matere cerkve, materia hermafrodita catholica Solis; z nenaravno, lepljivo, močno dišečo črno snovjo, krvavečo iz drobne kovinske glavice iz enega edinega medeninastega Polifemovega očesa krvavečo po belem sneženem papirju drsečo. V tem svetlem trenutku sem bil priča razodetju. Vse v meni je obstalo, ustavili so se planeti notranjih organov, koža se je v silnem krču razprla, zadišala, občutljivost se je pomnožila kot v ljubezni in v hipu sem pozabil na srečo, hrepenenje, ljubezen, na daljne dežele, ki jih moram še obiskati... Tedaj so se mi v drobnih, hitrih in skrbnih kretnjah male ženske rokice, ploveče neslišno tik beline, tiho in nežno, kot doji mati svojega dojenčka, razprla velika vrata, ki vodijo skoz abecedo, skoz labirint slovnice, skoz sintakso in debele slovarje, odprla velika vrata, ki vodijo na ono drugo stran! In obsijala me je neznanška gloriija, v meni je eksplodirala avra, mila in blaga, močna in smrtonosna, zganile so se ustnice najčistejšega poljuba, poljuba govora in jezika, gladkega in divjega kot ogenj, ki rojeva barve, težkega in usodnega kot je voda, ki je ravnotežje sveta.«

S to zbirko je Svetina prestopil od liturgije seksa k liturgiji besede same. Kult besede, znan iz vseh obdobjev romantizma, je pognal v skrajnost, kakršne do danes Slovenci nismo poznali, na rob fetišizma in mistike.

⁵ Ivo Svetina, *Dissertationes*, 1. del, Ekonomija emblemov 1975—1977, Cankarjeva založba, Ljubljana 1977.

Če se od Svetinovega mišljenja o jeziku spustimo k opazovanju njegove jezikovne prakse, lahko rečemo, da gre res za »eksplozijo avre«, ki pa je predvsem eksplozija jezikovne dekorativnosti. Včasih lepe, včasih znosne, včasih pa tudi že zunaj bralne zmožljivosti. Mislim, da še nobena slovenska pesniška zbirka ni vrgla med bralce tako gostobesedne mreže stihov, nobena toliko enakopomenskih, sinonimnih sklopov, nobena tako dolgih besednih korald, nobena toliko orientalsko pobarvane besedne bižuterije, nobena toliko pridevnikov. Pridevnikov, ki se ponekod kopičijo, da postajamo naposled gluhi in slepi in mrtvi ob njih. Lepota postaja naporna in tone v hermetizem sebe same. Besede zaradi gostote začenjajo izgubljati svojo težo, pomen in povednost. In človeka zraven postaja strah, da bi besedna radodarnost nazadnje utegnila postati program. V Svetinovem novodobnem psalteriju beremo tudi te le stihe:

*Beseda me kliče k tebi, vabi me k besedam, k sebi,
k tvojim zrcalnim sestram, med katerimi govoriš,
ena izmed njih, najlepša, beseda, iz ogledala
stegnjeno roko te črko ljubim v sebi, v besedi;
od besede do besede sva stavek jezika ljubezni,
glasovi v besedah, zvoki med strunami črk naju
naznanjajo, da sva podobi besed, ki se ljubiva
za besede namenjena, z besedami zapisana; besedo
te pišem, ljubim, iz besede k besedi, v abecedi ljubezni.*

Naj končam.

Poskušal sem izpostaviti troje premisleka potrebnih jezikovnih mišljenj znotraj današnje slovenske književnosti. Prvo tako mišljenje ponavadi niti ni pravo mišljenje, ampak je predvsem pomankljivo razvita jezikovna zavest, povezana s pomanjkljivo delovno voljo in nezadostnim znanjem pri uporabljanju jezika kot umetniškega izrazila. Prilagajanje pisanja količinsko poudarjeni proizvodnji ni v bistvu nič drugega kot prilagajanje potrošništvu z vsemi inflacijskimi posledicami vred, ki se še posebej poznajo na jeziku take literature. Naslednji dve mišljenji, ki smo jih izpostavili, sta manj prikriti, nastopata določno in programsko in se izzivalno obračata v drugo smer. Ena gre v jezikovni nihilizem. Jezik prestavlja na polje bolj ali manj brezpomenske, eksperimentalne igre, na polje čisto poljubne destrukcije pa spet konstrukcije, ki ni zavezana nikomur in ničemur in hoče odpirati nekakšne prostore totalne svobode. Druga pa gre v smer novodobne jezikovne transcendence in poetičnega fetišizma besede. Toda naj si bodo ta tri jezikovna mišljenja na prvi pogled še tako vsaksebi, vsem trem je naposled skupno to, da v svoji praksi zelo očitno pristajajo na tisto, čemur nekoliko grobo pravimo: inflacija besede.

Poeziji ni mogoče ukazovati. Sama naj si izbira pot. Toda tudi v njenem jeziku so neizprosno zarisane resnične meje njenega duha.